

CCCB

Centre de Cultura
Contemporània
de Barcelona

Diputació
Barcelona

SADIE

IAIIBBERTAT
OELLIVALL

**CONSORCI DEL
CENTRE DE CULTURA
CONTEMPORÀNIA
DE BARCELONA**

Presidenta
Núria Marin Martínez

Vicepresidenta
Ada Colau Ballano

Directora general
Judith Carrera Escudé

**Vocals de la Diputació
de Barcelona**

Josep Monràs Galindo
Núria Parlón Gil
Neus Munté Fernández
Ferran Mascarell
Canalda
Pilar Díaz Romero
Daniel Fernández
González
Joan Carles García
Cañizares
Josep Maria Vallès
Casadevall
Eva Baró Ramos

**Vocals de l'Ajuntament
de Barcelona**

Jordi Martí Grau
Marta Clari Padrós
Pau González Val

Secretària
Petra Mahillo García

Secretària delegada
Laura Esquerda
Fontanills

Interventor
Josep Abella Albiñana

Interventora delegada
Mariam Bernal Martínez

EXPOSICIÓ
«Sade. La llibertat o el mal» és una exposició del Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB) que es presenta entre el 10 de maig i el 15 d'octubre del 2023.

Comissariat
Antonio Monegal
i Alyce Mahon

Direcció del projecte
Jordi Costa

**Coordinació, recerca
i documentació**
Montserrat Novellón
i Teresa Anglés

Seguiment i producció
Mònica Ibàñez

**Disseny del muntatge
expositiu**
Estudi Francesc Pons

**Disseny de la gràfica
expositiva**
Setanta

**Disseny gràfic
de la comunicació**
Aristu & Company

**Coordinació del
muntatge industrial
i audiovisual**
Mario Corea

Muntatge industrial
Intervento

Producció gràfica
Maud Gran Format

**Il·luminació, treballs
elèctrics i altres**
Gabriel Porras, Rosó
Tarragona, Francisco
García, Òscar Monfort,
José Luis Molinos

Registre i conservació
Neus Moyano, Susana
García, Angélica Molina

Informes de condició
Anna Ferran, Rosa Prat

**Instal·lació de
peces originals**
TTi s.a., Josep Querol

Transport
TTi s.a.

Assegurances
Confide (corredoria),
Liberty (asseguradora)

**Traducció i revisió
de textos**
Marta Hernández
Pibernat, Mark Waudby

AUDIOVISUALS

**Coordinació i
preparació d'arxius**
José Antonio Soria

Producció
Maria Gibert Espinós

Gestió de drets
Isabel Andrés

Rodatges
Juan Carlos Rodríguez,
José Antonio Soria

Edició i realització
Toni Curcó, José
Antonio Soria

**Traducció i
subtitulació de vídeos**
36Caracteres

**Instal·lacions
audiovisuals**
Igor Viza, New Media

I amb la col·laboració de les Seccions financera, contractació, recursos humans, sistemes i serveis tècnics i generals, així com dels Serveis de mediació, debats i comunicació del CCCB.

CATÀLEG

Direcció
Antonio Monegal
i Alyce Mahon

Coordinació
Marina Palà Selva

**Recerca i
documentació
d'imatges**
Carme Bordas

Disseny
Run

Traduccions
Mireia Carulla, Albino
Santos, Genara Sert,
Mark Waudby

Correccions
Marta Hernández,
Anna Tetas

Edició
Centre de Cultura
Contemporània de
Barcelona CCCB

Preimpresió
Xavi Parejo

Impressió
Gràfiques Ortells

© Centre de Cultura
Contemporània de
Barcelona, 2023
© Dels autors dels
textos i dels propietaris
de les imatges, 2023

ISBN 978-84-19091-65-9
D.L. B 8091-2023
Reservats tots els drets
d'aquesta edició.

Centre de Cultura
Contemporània de
Barcelona, CCCB
Montalegre, 5 – 08001
Barcelona
www.cccb.org

Una producció de:

CCCB Centre de Cultura
Contemporània
de Barcelona

El CCCB és un consorci de:

 **Diputació
de Barcelona**

 **Ajuntament
de Barcelona**

Joan Fontcuberta, Googlegrama:
Sade, 2023
Fotografia, tiratge cromogènic,
202 x 160 cm
Cortesia de l'artista

Lobra original de Man Ray
Retrat imaginari del marqués de
Sade, Menil Collection, Houston
1938, ha estat reconstruïda amb
un programari lliure de fotomosaic
connectat al cercador Google.
El resultat es compon de 6.060
imatges disponibles a Internet,
capturades en aplicar com a criteri
de cerca els termes següents
en català, castellà, francès i
anglès: *marqués de Sade, sadisme,*
desig, plaer, dolor, transgressió,
llibertat, poder, violència,
neoliberalisme, capitalisme, consum,
barbàrie i mal.

10
LLEGIR SADE:
UNA FILOSOFIA
DE LA
LLIBERTAT
Antonio Monegal

16
IMAGINAR SADE
Alyce Mahon

23
QUI VA
SER SADE?
Stéphanie Genand

28
PRENDRE'S
SADE
SERIOSAMENT
Éric Marty

31
L'ACTUALITAT
POLÍTICA DE SADE
Dany-Robert Dufour

35
SOBRE
EL SADISME
COMPASSIU
Eloy Fernández Porta

40
CRONOLOGIA

43
SADE,
LA LLIBERTAT
O EL MAL

46
Sade
i la seva filosofia
al tocador

51
Passions
transgressores

77
Passions
perverse

101
Passions
criminals

111
Passions
polítiques

121
L'escenari
d'una
revolució

129
SADE,
FREEDOM
OR EVIL

LLEGIR SADE: UNA FILOSOFIA DE LA LLIBERTAT

ANTONIO MONEGAL

*Je suis philosophe ; tous ceux qui me
connaissent ne doutent pas que j'en fasse
gloire et profession.*

D.A.F. de Sade

C'est ici la philosophie que je représente [...] j'estime que pour quelqu'un qui veut aller jusqu'au fond de ce que signifie l'homme, la lecture de Sade est non seulement recommandable, mais parfaitement nécessaire.

Georges Bataille

A *Yo maté a Sherezade: Confesiones de una mujer árabe furiosa* (2010), l'escriptora libanesa Joumana Haddad explica que, quan tenia dotze anys, va llegir *Justine* i aquella experiència la va alliberar d'algunes de les seves cadenes mentals: va ser el seu «baptisme per subversió». Haddad encara va més lluny i suggereix que, si hagués tingut una filla, li hauria ofert, entre d'altres, aquell llibre revelador com a regal del seu dotzè aniversari. L'afirmació és sorprenent i també provocadora. Hi ressona la recomanació del mateix Sade a l'encapçalament de *La filosofia al tocador*: «La mare en prescriurà la lectura a la filla», irònica,

sens dubte, si tenim en compte el que la filla fa a la mare al final d'aquesta novel·la dialogada. Sade ens fa veure que la llibertat, entesa d'una manera extrema com ell la presenta, no està exempta de riscos. En defensar les lectures «corruptores», Haddad cita Helen Exley: «Els llibres poden ser molt perillosos. Els millors haurien de portar una etiqueta: "Aquest llibre et podria canviar la vida"». Llegir Sade és perillós perquè, com va dir Georges Bataille en una entrevista televisiva amb motiu de la publicació de *La literatura i el mal*, la literatura representa un perill molt greu i seriós al qual cal enfrontar-se, perquè ens permet de percebre les experiències humanes desde la perspectiva més violenta.

Com hem de llegir el marquès de Sade al segle XXI? D'entrada, podem assumir que d'una manera diferent de com va ser llegit durant el segle XX, el segle del seu rescat editorial, intel·lectual i popular. Hi ha moltes maneres de llegir Sade. Cada època té el seu Sade. De fet, a cada època conviuen lectures diverses de Sade. Hi ha un Sade que sedueix i un altre que incomoda. Les generacions que el van succeir es van acostar a la seva obra des de posicions contraposades.

Richard von Krafft-Ebing hi recorre per tal de definir, en l'edició de 1890 de la seva *Psychopathia Sexualis*, una parafília que anomena «sadisme», terme que, d'aleshores ençà, s'ha incorporat al llenguatge quotidià amb connotacions negatives. D'altra banda, hi ha ecos de Sade en la literatura del XIX, en Stendhal, Gustave Flaubert, Charles-Pierre Baudelaire i Arthur Rimbaud, però són inevitablement escassos i basats en un coneixement parcial de la seva obra, per la manca d'edicions accessibles.

Guillaume Apollinaire va predir que aquest home que no va comptar gens durant el segle XIX podria dominar el XX, i la va encertat: Sade va esdevenir un dels fars de la modernitat. Un selecte grup d'intel·lectuals i artistes —André Breton, Paul Éluard, Luis Buñuel, Salvador Dalí, Man Ray, Leonor Fini, Toyen, André Masson, Hans Bellmer, Pierre Klossowski, Simone de Beauvoir, Maurice Blanchot, Georges Bataille, Jacques Lacan i Roland Barthes, entre d'altres— es va prendre Sade seriosament, va dialogar amb la seva obra i va explorar les singularitats i implicacions inquietants del seu llegat. Els surrealistes van considerar Sade un precursor i, malgrat els múltiples matisos en les interpretacions, la majoria d'aquestes lectures reivindiquen un Sade alliberador.

El gir cap a les idees transgressores de Sade es repeteix en moments de canvis sociohistòrics i crisis al llarg dels últims cent anys. Si la primera meitat del segle XX va ser testimoni d'un autèntic culte a Sade com una veu de resistència i un referent per als debats sobre la llibertat i el mal, la segona meitat en va popularitzar la figura, aprofitant el seu paper polèmic per explorar els límits de la representació de l'erotisme, alhora que contribuïa a l'alliberament de les pràctiques sexuals no normatives entre adults que hi consenten, com el sadomasoquisme.

Des dels anys seixanta, la representació d'aquestes pràctiques s'ha generalitzat en la cultura de masses, en el cinema i el còmic, però també en la literatura i les arts. Novehles com *Histoire d'O*, de Pauline Réage (pseudònim de Dominique Aury, que

al seu torn era un àlies d'Anne Desclos), publicada el 1954, i *L'Image* de Jean de Berg (pseudònim de Catherine Robbe-Grillet), del 1956, són precursors de l'èxit del 1978 *Nou setmanes i mitja* (d'Elizabeth McNeill, pseudònim d'Ingeborg Day), catapultada a la fama per l'èxit de la pel·lícula, i *Cinquanta*

Primer cartell
promocional del film
*Salo o le 120 giornate di
Sodoma* de Pier Paolo
Pasolini, 1975
71 x 33 cm
Arxiu Frederic Amat,
Barcelona

ombres d'en Grey, del 2011, novel·la escrita per E. L. James, pseudònim d'Erika Mitchell, amb unes vendes espectaculars des de l'inici de la sèrie. Llibres escrits per dones, entre les quals les dues primeres han comptat amb un reconeixement important dins els cercles culturals francesos. Catherine Robbe-Grillet, vídua del cèlebre novel·lista, és una dominatrix coneguda i portaveu del BDSM: «Vull ser una “dona-subjecte”, mestressa del joc, dels jocs de demora, dels preàmbuls, de l'ornamentació del desig, del desplaçament de tot el que és sexual. Una bufetada és una bufetada, una fuetejada és una fuetejada i pot fer molt de mal [...], però aquestes pràctiques estan emmarcades, assumides en una dramatització assumida».

Les referències a Sade han estat decisives en debats no sols sobre sexualitat, sinó també sobre gènere. L'assaig d'Angela Carter *The Sadeian Woman and the Ideology of Pornography*, del 1978, il·lustra un moment històric concret dels debats feministes entorn de la pornografia i aporta una lectura lúcida del valor d'ús que Sade hi podia tenir: «Va ser inusual a la seva època pel fet de reclamar drets de lliure sexualitat per a les dones, i per haver instal·lat les dones com a éssers de poder en els seus mons imaginaris. Això el diferencia de tots els altres pornògrafs de tots els temps i de la majoria dels escriptors de la seva època».

Un dels aspectes més suggestius de la lectura que Carter fa de Sade és la manera en què passa de la discussió sobre la pornografia i la sexualitat a l'espai de la política, on tenen lloc les lluites pel gènere: «Una de les singularitats de Sade és que ofereix una visió absolutament sexualitzada del món, una sexualització que ho impregna tot, igual que el seu ateisme; i, com que no és un home religiós sinó polític, tracta els fets de la sexualitat femenina no com un dilema moral, sinó com una realitat política». Les relacions sexuals com a relacions polítiques es perceben de seguida com a lluites de poder, amb la particularitat que les posicions són intercanviables i, per tant, també ho són els rols de gènere. Mal-

grat que encara se situa dins d'un esquema d'identitats binàries, Carter avança la idea de gènere com a estatus performatiu, com una funció que s'exerceix.

Per a Carter, Sade, que és l'última, ombrívola i desil·lusionada veu de la Il·lustració, s'anticipa al nihilisme de finals del segle XX. Aquesta reencarnació de Sade s'invoca com a pretext per al diagnòstic de Carter sobre el present i la seva visió de l'emancipació de les dones. Segons ella, sexualitat i política són inseparables. La seva invocació de Sade com a pornògraf moral i terrorista de la imaginació és una operació estratègica per activar-ne el potencial revolucionari. S'apropia de Sade per defensar una visió del gènere en la qual els papers esdevenen fluctuants.

Quan Virginie Despentes, en el seu pròleg a l'edició francesa de *Paradoxia: A Predator's Diary*, de la cantant punk Lydia Lunch, destaca que l'autora va néixer el mateix dia que el marquès de Sade i la descriu com «una encarnació, a l'Amèrica dels anys vuitanta, d'una Juliette sota els efectes del vodka; l'antítesi de Justine», l'està vinculant a la nissaga de dones sadianes que proclamen el poder de la sexualitat, es neguen a ser víctimes malgrat els abusos i converteixen la perversió en subversió.

Seguint l'estela de la relectura i reivindicació que va fer Carter, les referències a Sade al segle XXI han continuat formant part de les reflexions sobre les categories de gènere i han estat invocades per artistes i intel·lectuals *queer*, sobretot quan es reconeixen en un Sade perseguit per la seva visió d'una sexualitat no normativa. L'obra del marquès de Sade es pot llegir com una invitació a la llibertat escrita per un home que va passar vint-i-set anys —pràcticament la meitat de la seva vida adulta— empresonat. Paul Preciado ha escrit: «Sade va ser un pres políticosexual i el seu delictes va ser qüestionar, a través de la pràctica literària i teatral, el poder de l'Església i de l'Estat i la seva definició de la sexualitat. Va ser la combinació de la crítica al poder religiós i la teatralització pública de la se-

Olivier Smolders, *La philosophie dans le boudoir*, 1991. Curtmetratge, 35 mm, 14 min. Cortesia d'Olivier Smolders - Le Scarabée asbl, Lieja

SALAD
HEM

FREEDOM
OR HEAVEN

Certain adjectives, which have become clichés, are associated with universally renowned literary and cultural figures. *Kafkaesque* and *Dantesque* are two popular ones. This is also the case with words such as *sadistic* and *sadism*, which do not exactly have positive connotations. However, if we explore the works of Donatien Alphonse François de Sade (1740-1814), better known as the Marquis de Sade, we will discover myriad facets that transcend simplifications.

This is why the Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB), which specialises in exploring in depth and rethinking themes and issues that are central to social development, is looking at Sade in all his complexity. Starting with the key historical period he lived through — the end of the *ancien régime*, the Enlightenment, the French Revolution and the Napoleonic empire — it analyses the impact and endurance of his work in the arts and in people's minds. Because, just as you don't have to be a Marxist or Freudian for Marx and Freud to have an impact on your imagination — in one way or another, even if unconsciously — you don't have to be sadistic to understand the influence of Sade's legacy on our present-day culture.

Sade and his offshoots are presented in a bold, rigorous and accessible way and prompt us to talk about the uses and values of freedom, violence, pleasure, evil, repression and censorship. These are the universal themes that the current situation confronts us with in all their brutality, as is the case of the war in Ukraine, gender-based violence and all manner of abuse and harassment. With the CCCB's characteristic

multimedia format, which uses a wide range of visual and documentary resources, the exhibition *Sade, Freedom or Evil* makes us reflect on the not always simple relationship between ethics and aesthetics, and gives us an insight into Sade and his works in the light of post-Me Too feminism and the LGBTBI movement.

Núria Marín Martínez

President of Barcelona Provincial Council and the board of the Centre de Cultura Contemporània de Barcelona

SADE, FREEDOM OR EVIL

This exhibition explores the work of the Marquis de Sade and his legacy in contemporary politics and culture. A fascinating, controversial late 18th-century thinker, Sade tackled two of the great philosophical questions of all times: freedom and evil. He did so in the convulsive period of the French Revolution, to subvert the principles of the established moral order and expose the dark side of the Enlightenment. Sade defended from prison the transgressive power of the imagination, but he also wrote about the violent side of desire and of boundless rationality.

Curated by Antonio Monegal and Alyce Mahon, the exhibition offers a portrait of the figure of Sade and a journey through his work, which was revived in the 20th century by the surrealist movement because of the liberating potential of his critique of the public morality of his day, and thus influencing intellectuals and artists like Georges Bataille, Roland Barthes, Man Ray, or Salvador Dalí. After the Second World War, and in contrast with this emphasis on transgression, thinkers such

as Theodor W. Adorno and Albert Camus read his work as a germ of the Holocaust. For Pier Paolo Pasolini, the unlimited desire in Sade's work ("... be enabled to heed naught but our desires; let them be your laws, fly to do their bidding") is more a description of capitalism and the consumer society than of fascism. Feminist thinkers, among them, Simone de Beauvoir, Angela Carter, and Susan Sontag, also recognised the importance of Sade's work despite the violence it expresses, for upholding his notion of the libertine woman and female sexual pleasure dissociated from reproductive functions. Cinema, literature, and the arts completed his consolidation as a key author of the end of the 20th century, admired and criticised in equal measure.

Sade is still disturbing and a challenge today. In a world marred by political and sexual violence, his work speaks of political cruelty, systematic abuse of power, and the link between desire and violence. Yet it also opens up a loophole for political and sexual dissent and is therefore often understood as a precursor of queer culture. Sade breaks taboos and widens the horizons of public debate, which is also one of the functions of culture. His is a reflection on freedom and its limits, and the close relationship between freedom and evil. This exhibition neither defends nor condemns Sade's work. With the participation of outstanding thinkers and artists of our own times, it aims to approach it questioningly and to ponder it as a mirror that reflects contemporary society.

Judit Carrera

Director of the CCCB

READING SADE:
A PHILOSOPHY
OF FREEDOM
ANTONIO MONEGAL

I am a philosopher; everybody who knows me has no doubt that I glory in it and make it my profession.

D.A.F. de Sade

Here is the philosophy I represent [...] I consider that for anyone who wants to get to the heart of what it means to be a man, reading Sade is not only recommended but absolutely necessary.

Georges Bataille

In *I Killed Scheherazade: Confessions of an Angry Arab Woman* (2010), the Lebanese writer Joumana Haddad recounts that when she was twelve years old she read *Justine* and that the experience freed her from some of her mental chains: it was her “baptism by subversion”. She goes even further and suggests that if she had had a daughter, she would have given her, among other things, this revelatory book as a twelfth-birthday present. The statement is surprising and provocative too. It echoes Sade’s entreaty in the heading of *Philosophy in the Boudoir*: “May every mother get her daughter to read this book”, which is certainly ironic if we bear in mind what the daughter does to her mother at the end of this novel written in the form of a dialogue. Sade makes us see that freedom, understood in an extreme way, as he presents it, is not devoid of risk. By defending her “corrupting” readings, Haddad quotes Helen Exley: “Books can be dan-

gerous. The best ones should be labeled ‘This could change your life.’” Reading Sade is dangerous because, as Georges Bataille said in a television interview marking the publication of *Literature and Evil*, literature represents a very grave and serious threat that we need to tackle head on, because it allows us to perceive human experiences from their most violent perspective.

How should we read the Marquis de Sade in the 21st century? To begin with, we should assume that we should read him differently to the way he was read in the 20th century, when he was rehabilitated by publishers, intellectuals and the public. There are many ways of reading Sade. Every era has its Sade. Indeed, different readings of Sade coexist in every era. There is a seductive Sade and a Sade who makes us feel uncomfortable. The generations that came after him approached his work from opposing positions. Richard von Krafft-Ebing draws on this aspect in the 1890 edition of his *Psychopathia Sexualis*, to define a paraphilia he calls ‘sadism’, a term that has since become part of everyday language with negative connotations. There are, furthermore, echoes of Sade in 19th-century literature, in Stendhal, Gustave Flaubert, Charles-Pierre Baudelaire and Arthur Rimbaud, but they are inevitably scant and based on a partial knowledge of his work, because there were few editions available.

Guillaume Apollinaire predicted that this man, who meant nothing throughout the 19th century, could dominate the 20th, and this turned out to be the case: Sade became one of the beacons of modernity. A select group of intellec-

tuals and artists, including André Breton, Paul Eluard, Luis Buñuel, Salvador Dalí, Man Ray, Leonor Fini, Toyen, André Masson, Hans Bellmer, Pierre Klossowski, Simone de Beauvoir, Maurice Blanchot, Georges Bataille, Jacques Lacan and Roland Barthes, took Sade seriously, engaged in a dialogue with his work and explored the singular and troubling implications of his legacy. The surrealists considered Sade a precursor, and although there are many nuances in the interpretations of his writings, most of them champion Sade as a liberating force.

This shift towards Sade’s transgressive ideas has been repeated at moments of social and historical change and in times of crisis over the last hundred years. Although the first half of the 20th century witnessed the true cult of Sade as a voice of resistance and a key figure in the debates about freedom and evil, he did not become popular until the second half, when his controversial role was used to explore the boundaries of the depiction of eroticism, while contributing to freeing non-normative sexual practices between consenting adults, such as sadomasochism.

Since the 1960s, the depiction of such practices has become widespread in mass culture, in films and in comic strips, but also in literature and the arts. Novels such as *Story of O*, by Pauline Réage (a pseudonym of Dominique Aury, which was, in turn, a pen name of Anne Desclos), published in 1954, and *The Image*, by Jean de Berg (a pseudonym of Catherine Robbe-Grillet), from 1956, were the forerunners to *Nine and a Half Weeks* (1978, Elizabeth McNeill, the pseudonym of Ingeborg Day),

AGRAÏMENTS I CRÈDITS FOTOGRÀFICS

El CCCB agraeix a les institucions, col·leccionistes i arxius següents la seva col·laboració en la realització de l'exposició i el catàleg:

Prèstec d'originals i cessió d'imatges

Laia Abril
Alšova Jihočeská Galerie (South Bohemian Gallery), Hluboká nad Vltavou (República Txeca)
Nobuyoshi Araki
Artco Gallery, Aquisgrà / Berlín / Brussel·les
Arxiu Frederic Amat, Barcelona
Athanor Ltd., Slany (República Txeca)
Biblioteca / CRAI, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona
Bibliothèque nationale de France, París
Nayland Blake
Marcelo Brodsky
Candela Capitán
Centre Pompidou, MNAM-CCI, París
Paul Chan
Shu Lea Cheang
Collection Jean-Jacques Plaisance, París
Collection Mony Vibescu, París
Col·lecció Fernando Marzá, Barcelona
Domestic Data Streamers, Barcelona
Dz Bank Art Foundation, Frankfurt am Main
Electronic Arts Intermix (EAI), Nova York
Fondation Giacometti, París
Fonds de dotation Jean-Jacques Lebel, París
Fons Carles Santos de Fundació Caixa Vinaròs
Joan Fontcuberta
Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres
Galerie Les filles du calvaire, París
Galerie Nathalie Obadie, París / Brussel·les
Galerie Sophie Scheidecker, París
Greene Naftali Gallery, Nova York
Iaquinandi, s.l., Madrid
Mike Kelley
Kunstsammlung Gera
Le Scarabée asbl, Lieja
Angelica Liddell
Magnum Photos, París
Paul MacCarthy
Man Ray Trust, Nova York
Teresa Margolles
Miguel Àngel Martín

Susan Meiselas
Guido Mencari
Joan Morey
Musée d'arts de Nantes
Museo Lázaro Galdiano, Madrid
Museu de l'Art Prohibit, Barcelona
La Fábrica, Madrid
Otto Dix Stiftung, Vaduz
Richard Overstreet
Josep Ros Ribas
Beth Rudin DeWoody
Albert Serra
Andres Serrano
Simon Watson Collection, Nova York
Sira-Zoé Schmid
Olivier Smolders
Sprüth Magers i Sikkema
Jenkins & Co, Nova York
Jan Švankmajer
Kara Walker
Román Yñán
Philip Zimbardo

El CCCB vol agrair, així mateix, la col·laboració de:

Clàudia Abellán
Vicenç Altaió
Julián Armendáriz
Jordi Balló
Justo Barranco
Tatxo Benet
Anne Berger
Adam Boxer
Oriol Broggi
Toni Casares
Jean-Marc Chatelain, BnF, París
Nathalie Coilly, BnF, París
Joel Cojal
Dany-Robert Dufour
Éditions P.O.L., París
Editorial Reino de Cordelia, Madrid
Montserrat Espinós
Eloy Fernández Porta
Juan Francisco Ferré
Pepe Font de Mora
Foto Colectania, Barcelona
Galería Guillermo de Osmá, Madrid
Galería Marc Domènech, Barcelona
Galerie des yeux fertiles, París
Marina Garcés
Stéphanie Genand
Cristina Genebat
Manel Guerrero
Andrés Hispano
Ester Jordana
Alain Kahn-Sriber
Eliane Kirscher-Noël
Jean-Jacques Lebel
Annie Le Brun
Laura Llevadot
Éric Marty

Matthew Marks Gallery, Nova York
Martin McGeown
Santos Montes
Miguel Morey
National Gallery of Prague
Gumersindo Puche
Josep Ramoneda
Nati Romeu
Rudin Management Company, Nova York
Guillem Sánchez Garcia
Claudia Schönjahn
Marta Segarra
Clara Serra
Teatre Lliure. Arxiu, Biblioteca I Patrimoni, Barcelona
Benjamin Tischer
Francesc Torres
Pere Vehí
Erich Weiss

I agraim especialment el suport de la University of Cambridge

La recerca per a l'exposició ha rebut el suport del «Programa de estancias de profesores e investigadores sénior en centros extranjeros», Ministerio de Universidades (ref. PRX21/00073), el Laboratoire d'Études de Genre et Sexualité, CNRS (París) i l'Institut Universitari de Cultura de la UPF.

Crèdits fotogràfics

p. 11: Gasull Fotografia
p. 17: © National Gallery Praga, 2022
pp. 18, 19, 20, 54, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70 (esquerra), 73, 78, 79, 81, 84, 85, 93, 94, 102. Fotografies de Gilles Berquet
p. 44: Fonds de dotation Jean-Jacques Lebel. Musée d'arts de Nantes
p. 47: © Le scarabee asbl, Lieja
p. 53: Kunstsammlung Gera © VG Bild Kunst Bonn, 2023
p. 57: Musée d'arts de Nantes © VEGAP, Barcelona
pp. 58, 59, 60: Obres prestades per la Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres © VEGAP, Barcelona
p. 61, 70 (dreta): Musée d'arts de Nantes. Fotografia de Gilles Berquet
p. 67: ADAGP © Succession Alberto Giacometti, París / VEGAP, Barcelona, 2023. Fotografia d'Adagp Images
p. 68: © Succession Alberto Giacometti, París / VEGAP, Barcelona, 2023. Fotografia del Louisiana Museum of Modern Art, Humlebaek
p. 69: © Man Ray 2015 Trust / ADAGP - VEGAP - 2022. Imatge [2015/03] de Telimage, París disponible a www.manraytrust.com
p. 72: Collection Jean-Jacques Plaisance. Cortesia de Galerie Les Yeux Fertiles, París
p. 74: © Musée d'arts de Nantes, Nantes. Fotografia de Cécile Clos / ADAGP
p. 87: © Andres Serrano. Cortesia de l'artista i la Galerie Nathalie Obadie, París / Brussel·les
pp. 88, 89: Fotografia de © Athanor Ltd., Knovíz
p. 95: Cortesia de Grey Art Gallery, New York University i Matthew Marks Gallery, Nova York. Fotografia de Nicholas Papananias © Nayland Blake
p. 103: © Sira-Zoé Schmid / Bildrecht, Viena 2023
pp. 106, 107: © Laia Abril. Cortesia de Galerie Les Filles du Calvaire, París
p. 114: Fotografia de Musée d'arts de Nantes
p. 115: © Kara Walker. Cortesia de Sprüth Magers i Sikkema Jenkins & Co
p. 116-117: Vista de l'exposició: *Love is Colder than Capital*, Kunsthau Bregenz, comissariada per Rudolf Sagmeister, 2013 Cortesia de l'artista i Galerie

Peter Kilchmann, Zúric / París.
Fotografia de Marta Gornicka
pp. 118, 119: © Marcelo Brodsky, 2021
p. 122: Fotografies de Román Yñán
p. 123: Fotografies de Guido Mencari

CCCB ha intentat localitzar tots els propietaris dels drets de les imatges. Us agraïem que us poseu en contacte amb nosaltres en cas que hi hagi cap omisió.